

म.ग्रं.सं. वाचनालय, ठाणे

विषय - ती.वा.

दा. क्र. ३४०

संत कायदेवा

BVBK-0400340

॥ श्री ॥

वा. वा.

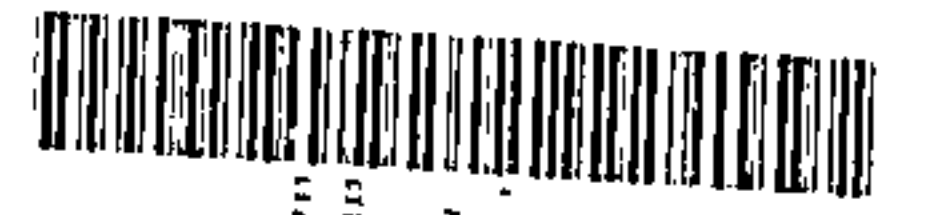
नों. क्र. 380

संत जयदेव

लेखक

म. स. भावे

म. प्र. सं. ठाणे, वाचनालय शाखा
माल धातुनाय विमान
दा, क्र. 380 एक संपर्क
विषय. वा. वा. क्र.

BVBK-0400340

ग्रंथ प्रकाशक

व

ग्रंथ विक्रेते

श्रीराम प्रकाशन

२१६

शनिवार पेठ,

पुणे ३०.

आमचे प्रकाशित बालवाङ्मय

जादूचे जहाज	जादूची आंगठी	जादूगार फकीर
दोन राजपुत्र	जादूची तलवार	जादूचा भोपळा
तीन राजपुत्र	राक्षसाची पेटी	जादूचा राजवाडा
लबाड जादूगार	संत एकनाथ	लाल चोर
जादूचा मासा	जादूचा करंडा	जादूचे पान
एक राक्षस	दोन राक्षस	महाबळी
जादूचे सरोवर	जादूचे कबूतर	जादूची खुर्ची
अलिबाबा व चाळीस चोर	राजा हरिश्चंद्र	महर्षि आस्तिक
सोनेरी केसांचा राक्षस	काळा चोर	जादूची पेटी
धाडसी राजपुत्र	राक्षसांचा राजा	राजपुत्र खुदादाद
हिमराक्षस	बुटका जादूगार	जादूचा अंगरखा
जादूगार राजा १ ला	संत नामदेव	भीम
जादूगार राजा २ रा	नल-दमयंती	श्रीदत्तकथा
जादूगार परी	सात राक्षस	राजा विश्वामित्र
सात राजपुत्र	जादूचा आरसा	सुकन्या
जादूगार चेटकीण	बारा राजपुत्र	राजा अंबरीष
भीष्म	जादूचे स्वप्न	तीन जादूगार
संत रामदास	श्रीरामकृष्ण परमहंस	झाशीची राणी
संतकथा	प्राचीन सुंदर गोष्टी	गोपालकृष्ण
अस्वल राजपुत्र	१-२५ अरवी अद्भुत कथा	२-१०
भाग्यविधाता अणू	१-७५ आधुनिक भारत महर्षि	३-७०
परीकथा	२-०० काळा जादूगार	२-७०
शूर शिलेदार	२-०० भारतीय वैज्ञानिक	३-७०
वेताळ पंचविशी	२-०० राजकन्या सौंदर्यवती	३-७०
अमृतधारा	२-०० राजपुत्र हेमंत	३-७०
दिग्विजय	२-०० दर्याविर्दी सिंदबाद	२-७०

सर्वाधिकार लेखकाधीन.

प्रकाशक :

सौ. शैलजा म. भावे
२१६, गनिवार पेठ,
पुणे ३०.

विजयादशमी

२१-१०-१९७७

मुद्रक :

सौ. आशा प्र. बापट
स्मिता मुद्रणालय,
१२९८, शुक्रवार पेठ, पुणे २.

संत जयदेव

पंडित

बंगाल देशात बिंदुबिल्व नावाचे एक लहानसे गाव होते. त्या गावाच्या साधारण मध्यावर एक घर होते. गावकऱ्यांस फार लोभ होता त्या घराबद्दल. अत्यंत आदर होता त्या घराबद्दल त्यांना. कारण त्या घरात राहत असत 'जयदेवस्वामी.'

जयदेवांच्या वडिलांचे नाव होते भोजदेव अन् आईचे नाव होते राधादेवी. जयदेव हा त्यांचा एकुलता एक मुलगा.

जयदेव पाच-सहा वर्षांचा झाला. भोजदेवांनी त्याची मुंज केली. त्याला गुरुगृही पाठवायचे ठरवले.

राधादेवींना फार वाईट वाटू लागले. त्या भोजदेवांना म्हणाल्या, 'जयदेव लहान आहे. अजून त्याला काही कळत नाही. आपल्यापासून तो कधी कुठं दूर गेलेला नाही. वेगळा राहिलेला नाही.

मग गुरुगृही जयदेव एकटा कसा राहील? तिथे त्याचं सायेनं कोण करील? त्याची तहान-भूक कोण जाणील? त्याचं दुखलं-खुपलं कोण पाहील? आपण त्याला पाठवायलाच नको.'

पण भोजदेवांनी राधादेवींची समजूत घातली, अन् मग राधादेवींना पटलं की, 'आपला जयदेव अडाणी

राहिला तर लोक त्याला हसतील. त्याला हिणवतील. तसं नको व्हायला. आपला जयदेव विद्वान झाला पाहिजे. पंडित झाला पाहिजे. त्याला सर्वत्र मान मिळाला पाहिजे.'

जयदेवाने आई-वडिलांचा आशीर्वाद घेतला. देवाला नमस्कार केला. अन् वडिलांच्याबरोबर तो गुरुगृही निघाला.

आपल्यापासून दूर दूर जाणारी त्याची लहानगी मूर्ती दिसेनाशी होईपर्यंत राधादेवी त्याच्याकडे पाहत दर-वाज्यात उभ्या होत्या.

जयदेवाला गुरुगृही ठेवून भोजदेव परतले. जयदेव आश्रमात राहू लागला. तो हुशार होता. त्याला अभ्यासाची गोडी होती. गुरुजी जे जे शिकवत ते ते तो लक्षपूर्वक शिके. एकामागून एक किती तरी ग्रंथ त्याने अभ्यासिले. त्यांचे अध्ययन केले. ते आत्मसात केले. त्याच्या हुशारीने गुरुजी प्रसन्न झाले. आपल्याला येत असलेली सर्व विद्या गुरुजींनी त्याला दिली.

वर्षांमागून वर्ष लोटली. एक तप झाले आश्रमात येऊन जयदेवाला ! जयदेवाचा विद्याभ्यास पूर्ण झाला. त्याने आश्रमीय मित्रांचा निरोप घेतला. गुरुजींच्या पायावर त्याने डोके ठेवले.

'यशस्वी हो ! चिरायू हो !' गुरुजींनी आशीर्वाद दिला.

गुरुजींचा आशीर्वाद घेऊन जयदेव घरी परत आला. मोठ्या उत्कंठेने भोजदेव-राधादेवी त्याची वाट पाहत होती. त्याला आलेला पाहून त्यांना अपार आनंद झाला. राधादेवींच्या डोळ्यांतून तर आनंदाश्रू वाहू लागले.

जयदेवाने आईला वंदन केले. वडिलांना वंदन .
त्यांनी त्याला आशीर्वाद दिला. त्याचे कौतुक केले.

जयदेवाची सर्व शास्त्रांत गती अकुंठीत चाले. आपल्या
अडचणी सोडविण्यासाठी मोठे मोठे विद्वान लोक त्याला
बोलावून घेत. अन् ते पाहून 'आपला जयदेव पंडित झाला'
याचा भोजदेव-राधादेवींना अभिमान वाटे.

पण जयदेवाचे हे कौतुक पाहणे भोजदेवांना फार
दिवस लाभले नाही. एकदा त्यांना ताप आला. जयदेवाला
राधादेवींच्या स्वाधीन करून ते देवाघरी निघून गेले.

निरंजन सावकार

दिवसामागून दिवस लोटले. जयदेवाचे दुःख कमी
झाले. त्याचा होणारा गौरव पाहून राधादेवींनादेखील
आपल्या दुःखाचा विसर पडू लागला. त्यांना वाटे, 'आपला
जयदेव पंडित झाला. आता तो राजदरबारी जाईल. राजा
त्याच्या विद्वत्तेचा गौरव करील. त्याचा सर्वत्र सान्मान
होईल. त्याची कीर्ती दूरवर पसरेल.'

पण जयदेव राजाकडे गेला नाही. त्याची राजदरबारी
जाण्याची इच्छाच दिसत नव्हती. तो सकाळी उठे. गंगा-
साईवर जाऊन स्नान करी. नंतर घरी परत येई. आपल्या
देवाची- श्रीहरीची- पूजा करी. अन् उरलेल्या वेळात
पाठशाळेत जाऊन विद्यार्थ्यांना शिकवी.

राधादेवींना राहवेना. एक दिवस त्यांनी जयदेवाला, विचारले, 'जयदेव, तू राजदरबारी का जात नाहीस ? दरबारी तू गेलास म्हणजे तुला धन मिळेल. मान मिळेल.'

'होय आई ! पण त्यासाठी राजाची स्तुतिस्तोत्रं मला गावी लागतील.'

'मग काय हरकत आहे त्याला ?'

'आई ! गुरुजींनी मला विद्या दिली, ती जगदीशाची स्तुती करण्यासाठी, त्याचं गुणगान गाण्यासाठी.'

त्याच वेळी दरवाज्यातून हाक ऐकू आली- 'जयदेव, ए जयदेव !' राधादेवींनी चमकून जयदेवाकडे पाहिलं. जयदेव स्तोत्र म्हणायचा थांबला, अन् बाहेर जात म्हणाला, 'कोण ? निरंजनशेठ ?'

निरंजन सावकार राजाचे शिपाई बरोबर घेऊन आला होता. भोजदेव निरंजन सावकाराचे दोनशे रुपये देणे होते. ते वारल्यानंतर निरंजन सावकाराने राधादेवींच्या मागे तगादा लावला होता. भोजदेवांच्या घरावर त्याचा डोळा होता.

'जयदेव पंडित झाला आहे. आता तो पैसे मिळवू लागेल. मग आम्ही तुमचं देणं ठेवणार नाही. तो तुमची रक्कम फेडील.' राधादेवी सावकाराला आश्वासन देत.

निरंजन सावकार राधादेवींचे सांगणे मान्य करीत होता. कारण त्याला भीती वाटत होती, जयदेव पंडित झाला आहे. तो राजदरबारी गेला तर पुढेमागे आपले उट्टे काढील.

पण जेव्हा त्याने पाहिले की, जयदेव राजदरबारी जात नाही. काही करीत नाही. देव देव करीत बसतो. अन् पाठशाळा चालवतो.

सग मात्र त्याने राधादेवींच्या मागे रकमेची निकड लावली. अन् आज तर तो घर ताब्यात घेण्यासाठी आला होता.

जयदेवाने निरंजनला बसण्यास सांगितले. निरंजन ओट्यावर बसत म्हणाला,

‘जयदेव आज रक्कम देण्याचा शेवटचा वायदा आहे. देतो आहेस तू पैसे आता ?’

‘निरंजन, पैसे मिळाले नाहीत. पण तुमचे पैसे मी लवकरच देतो.’

‘हूं ! लवकरच देतो ! किती दिवस थांबायचं आम्ही ? ही राजाची आज्ञा पाहा ! आणि सांग आता रक्कम देतो आहेस की नाही ते ?’

जयदेव काहीच बोलला नाही. दरवाज्याआड राधादेवी उभ्या होत्या. त्यांच्याकडे पाहून त्याने मान खाली घातली.

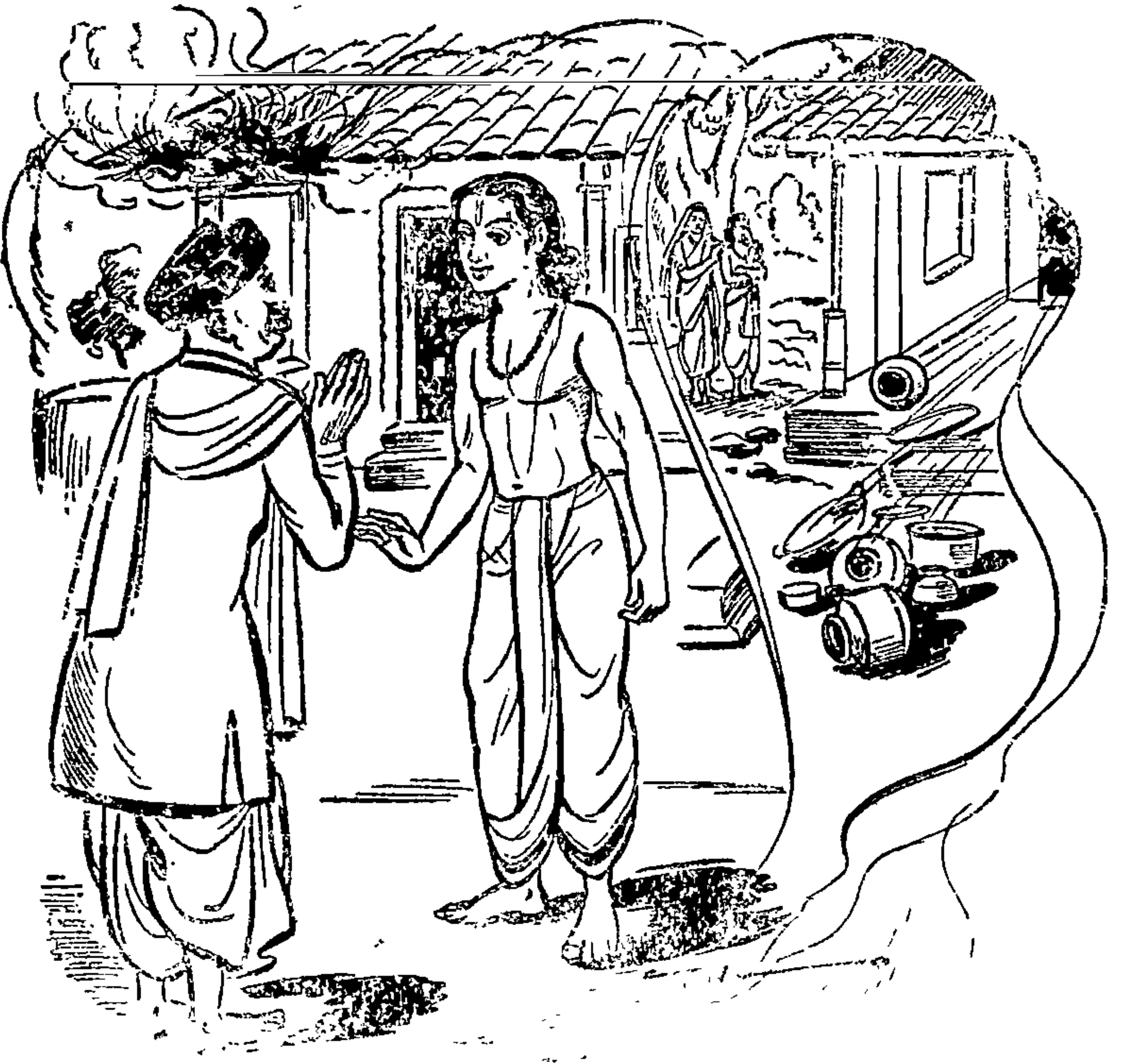
‘चला रे ! काढा सामान बाहेर.’ निरंजन सावकाराने आपल्या नोकरांना आज्ञा दिली.

‘चल आई ! हे घर आता आपलं नव्हे.’ जयदेव घरात गेला. देवांना नमस्कार करून त्याने देव उचलले. आणि आईसह तो बाहेर आला.

नोकर सामान बाहेर काढू लागले. निरंजन सावकार

जयदेवाला घराबाहेर काढण्यासाठी गेला आहे, हे कळताच किती तरी लोक जयदेवाच्या घराभोवती गोळा झाले.

जयदेवावर लोकांचे अपार प्रेम होते. ते त्याची सेवा जाणीत होते. सावकाराचे नोकर सामान घराबाहेर काढू लागले हे पाहून ते चिडले. काही तरुण तर सावकारावर धावून गेले.

एवढे लोक धावून आल्यावर ते एक-दोन शिपाई काय करणार ? पण जयदेव मध्ये उभा राहिला.

‘ थांबा ! त्यांना कुणीही हात लावू नका ! ’ त्याने सर्वांना सांगितले. सर्वजण सावकाराकडे रागाने पाहत मागे फिरले.

इतक्यात सावकाराचा एक नोकर त्या गर्दीतच धावत पुढे आला, आणि म्हणाला, ‘ सावकार, तुमच्या घराला आग लागली आहे— लवकर चला. ’

काय करावे हे निरंजन सावकाराला कळेना.

‘ बरं झालं ! छान खोड मोडली. ’ लोक म्हणाले.

जयदेव मात्र आपल्या हाताला लागली ती कळशी घेऊन निरंजन सावकाराच्या घराकडे धावत सुटला. निरंजन सावकाराच्या घराजवळ पोहोचताच, त्याने कळशीने विहिरीचे पाणी काढण्यास सुरुवात केली.

जयदेवाच्या मागून लोकही धावत आले होते. त्यांनीही पाणी काढून आग विझविण्यास सुरुवात केली. आग फार मोठी नव्हती. थोड्याच वेळात ती आग आटोक्यात आली. सावकाराचे घर आगीपासून वाचले.

ह्या वेळपर्यंत निरंजन सावकार तेथे आला होता. त्याने जयदेवाचे पाय धरले. आणि तो म्हणाला, ‘ जयदेव ! जयदेव पंडित ! तुम्ही होता म्हणून माझं घर राहिलं. सला क्षमा करा. माझे नोकर तुमचं सामान नीट लावून देतील. ’

आणि सावकाराने आज्ञा करताच त्याचे नोकर जयदेवाचे सामान नीट लावण्यासाठी जयदेवाच्या घराकडे निघाले.

पद्मा

बिंदुबिल्व गावापासून थोड्याच अंतरावर जगन्नाथपुरी नावाचे एक क्षेत्र आहे. तेथून जगन्नाथाचा रथ निघतो. त्या वेळी खूप मोठी यात्रा जमते तेथे.

त्या जगन्नाथपुरीमध्ये देवशर्मा नावाचा एक ब्राह्मण आपल्या पत्नीसह राहत होता. मूलबाळ नव्हते म्हणून देवशर्मा दुःखी होता. त्याची बायको दुःखी होती.

सर्व उपाय थकले. शेवटी देवशर्मा अनन्यभावे देवाला शरण गेला. तो जगन्नाथाच्या मंदिरात गेला. त्याने देवाची पूजा केली. देवाला हात जोडले अन् देवाची प्रार्थना केली.

‘हे जगन्नाथा ! तू माझ्यावर कृपा कर. मला मुलं होऊ देत. देवा ! तुझ्या प्रसादाने माझ्या घरी बाळं खेळू लागली, तर मी पहिलं मूल तुझ्या चरणी वाहीन.’

देवशर्माची प्रार्थना देवाने ऐकली. थोड्याच दिवसांनी देवशर्माची बायको गरोदर राहिली. एका सुंदर मुलीला तिने जन्म दिला.

देवशर्म्याने मुलीचे नाव ठेवले पद्मावती. देवी लक्ष्मी प्रकट झाली होती जणू त्याच्या घरी. पद्मावतीचे देवशर्म्याने मोठ्या कौतुकाने लालन-पालन केले. तिला शिक्षण दिले. मोठी झाल्यावर तिला देवाचरणी अर्पण करायची होती ना ?

पद्मावती मोठी झाली, तेव्हा तिला घेऊन देवशर्मा

जगन्नाथाच्या देवळात गेला. त्याने भगवंताची पूजा केली. त्याला नमस्कार केला अन् म्हणाला,

‘ हे भगवन् ! तू प्रसन्न झालास. माझ्या घरी बाळ खेळू लागलं. घर आनंदाने फुललं. ही माझी मुलगी पद्मावती तुला अर्पण करीत आहे. तू हिचा स्वीकार कर. ’

नंतर देवशर्म्याने पद्मावतीला मंदिरात ठेवले. पुजाऱ्याला सर्व हकीकत सांगितली अन् आपण घरी परतला.

त्या रात्री पुजाऱ्याला एक स्वप्न पडले. भगवान श्रीकृष्ण त्याला दिसले. भगवान त्याला म्हणाले, ‘पुजारी, देवशर्म्याला सांग की, मी त्याच्यावर प्रसन्न झालो आहे. पद्मावतीचा स्वीकार केला आहे. माझी आज्ञा म्हणून तू पद्मावतीचा जयदेवाशी विवाह करून दे. ’

दुसऱ्या दिवशी पुजारी उठला. भगवंतांच्या बासरीचे मधुर सूर अजून त्याच्या कानांत निनादत होते. पद्मावतीला बरोबर घेऊन तो देवशर्मा ब्राह्मणाच्या घरी गेला. त्याने त्याला सर्व हकीकत सांगितली. देवशर्मा आनंदला. पद्मावतीसह तो जयदेवांकडे निघाला.

जयदेवस्वामी आपल्या झोपडीत देवपूजा करीत होते. तेथे देवशर्मा आला. प्रसन्न अन् शांत अशी जयदेवस्वामींची मूर्ती त्याने पाहिली. तो संतोषला. त्याने स्वामींना नमस्कार केला. आपण येथे का आलो ते त्याने सांगितले अन् म्हणाला,

‘स्वामी, ही माझी कन्या पद्मावती. तुमच्याशी तिचा विवाह करून दे, अशी जगन्नाथाने आज्ञा केली आहे मला.’

‘असं पाहा ! जगन्नाथाने मलाच का नाही तशी आज्ञा केली ? मला वाटतं तुम्ही काही तरीच सांगत आहात.’

देवशर्मा काहीही बोलला नाही. तो आपल्या गावी गेला अन् पुजाऱ्याला बरोबर घेऊन परत आला. पुजाऱ्याने सर्व हकीकत जयदेवस्वामींना सांगितली. स्वामींनी मान डोलावली.

देवशर्म्याने जयदेवाकडे पाहिले अन् पद्मावतीकडे वळून तो म्हणाला,

‘पद्मावती, तू येथे राहा. आता हे तुझे घर. बरं आहे ! येतो मी !’

‘चला पुजारीबाबा.’ असे म्हणून पुजारीबाबांना घेऊन देवशर्मा निघून गेला.

गीत-गोविंद

हा सर्व प्रकार पाहून जयदेवस्वामी गोंधळून गेले होते. नंतर ते पाहतात तो देवशर्मा अन् पुजारीबाबा तेथे नाहीत. पद्मावती मात्र तेथे होती. तिच्याकडे वळून ते म्हणाले,

‘पद्मावती, तुझे वडील तुला येथे सोडून गेले. आता एकटी राहशील तू येथे ?’

‘ एकटी का ? आपण आहात ना ? ’

जयदेवस्वामींना काही सुचेना. ते पुन्हा विचारात पडले अन् शेवटी त्यांनी ठरवले की, ‘ जगन्नाथाची आज्ञा आहे. आपल्या गोपालकृष्णाची आज्ञा आहे. आपण ती आज्ञा मानली पाहिजे. ’

‘ पद्मावतीला घेऊन आपण देवशर्मा ब्राह्मणाकडे जावं. अन् विधिपूर्वक पाणिग्रहण करावं पद्मावतीचं. ’

जयदेवस्वामी पद्मावतीला घेऊन देवशर्म्याकडे आले. त्यांनी आपला विचार देवशर्म्याला सांगितला. देवशर्मा आनंदला. त्याने सर्व तयारी केली अन् मोठ्या थाटाने जयदेवस्वामींचा पद्मावतीशी विवाह झाला.

काही दिवसांनी जयदेवस्वामी पद्मावतीसह आपल्या झोपडीत परत आले. पद्मावती पहाटे उठे. घर झाडी. अंगणात सडा घाली. देवघर सारवी. सुंदर रांगोळी घाली. देवपूजेसाठी फुले आणी. पूजेची तयारी करून ठेवी.

स्वामी गंगेवरून आंघोळ करून परत येत. देवपूजेची तयारी पाहून ते प्रसन्न होत. सस्मित मुद्रेने पद्मावतीकडे पाहत अन् देवपूजा सुरू करीत. देवपूजेत तल्लीन होत.

देवपूजा यथाविधी होऊ लागली. स्वामी संतोषले. कवि-वृत्ती हळूहळू उमळू लागली. त्यांना वाटू लागले. ‘ आपण हरीचे गुण गावे. एक चांगलंसं काव्य रचावं. त्या काव्यानं, त्या गानानं हरीला आपलंसं करावं. हरीला प्रसन्न करावं. ’

एक दिवस स्वामी पूजा करीत होते. पूजा करता करता

श्रीहरीच्या मूर्तीवर त्यांची नजर खिळून राहिली ती मुळी हलेनाच. त्यांची समाधी लागली. आणि त्याच वेळी हरीची लीला आठवून त्यांच्या मुखी सरस्वती प्रकटली; त्यांच्या मुखातून काव्य प्रकटले—

प्रलयपयोधिजले धृतवानसि वेदम् ।

विहितबहित्रचरित्रमखेदम् ।

केशव धृतमीनशरीर । जय जगदीश हरे !

शेजारीच बसलेल्या पद्मावतीने ते काव्य ऐकले. तिने ते काव्य कंठगत केले.

देवी शारदेचा जयदेवस्वामींवर वरदहस्त होता. ती त्यांच्यावर प्रसन्न होती. स्वामींच्या लेखणीतून अमृता-सारखी सुमधुर अन् रसाळ काव्यझरी प्रकटू लागली.

देवाचे दर्शन

एकदा जयदेवस्वामी 'गीत-गोविंद' लिहीत होते. लिहिता लिहिता एक पंक्ती त्यांच्या मनासारखी जुळते. त्यांना पसंत पडेना. त्यांनी खूप विचार केला. पण छे ! जमेनाच मुळी.

जयदेवस्वामींनी लेखणी खाली ठेवली. ते उठले अन् स्नान करण्यासाठी नदीवर गेले.

पद्मावती 'गीत-गोविंद' वाचीत बसली. गीत-गोविंद

थोडेसे वाचून झाले असेल नसेल तिचे, इतक्यात स्वामी परत आले.

स्वामींना पाहून पद्मावतीला आश्चर्य वाटले. 'आत्ताच तर ते नदीवर गेले होते ! अन् लगेच का परत आले ?' असे मनात आले तिच्या. पण ती काही बोलली नाही. आपल्या कामाला लागली ती.

स्वामींनी लेखणी हातात घेतली. झरझर काही ओळी लिहून घाईघाईने पुन्हा आंघोळीला निघून गेले ते; अन् पद्मावती आपल्या कामाला लागली.

थोड्या वेळाने स्वामी स्नान करून परत आले. त्यांनी

देवपूजा केली, परमेश्वराचे ध्यान केले अन् 'गीत-गोविंद'
हातात घेतले अन् पाहतात तो ओळी पुऱ्या झाल्या
होत्या. अगदी पाहिजे तशा. त्यांनी पद्मावतीकडे पाहिले
अन् म्हणाले,

‘कुणी लिहिल्या ह्या ओळी ? मला सुचतच नव्हत्या
काही केल्या !’

‘कुणी म्हणजे ? आपणच नाही का लिहिलंत हे ?
आंघोळीपूर्वी परत आलात. मी ‘गीत-गोविंद’ आपल्या
हाती दिलं. आपण घाईघाईने ह्या ओळी लिहिल्यात अन्
परत गेलात.’

स्वामींना काहीच कळेना ! ते नदीवरून आत्ताच परत
येत होते. अन् पद्मावती म्हणते की, आपण एकदा येऊन
गेलो ! काय घोटाळा आहे हा ? अन् कुणी लिहिल्या
ह्या ओळी ?

स्वामींनी किंचितकाल विचार केला. सर्व गोष्टी
त्यांच्या चटदिशी लक्षात आल्या. त्यांनी मुरलीधराला
हात जोडले अन् म्हणाले,

‘देवा ! माझं रूप घेऊन आलास तू ! पद्मावती, तू
धन्य आहेस ! भगवंतानं तुला दर्शन दिलं.’

राजा सात्विक

गीत-गोविंद पूर्ण झालं. त्या काव्यानं लोक वेडावले.
ज्याच्या त्याच्या मुखी ‘गीत-गोविंद’ घोळू लागलं. घरा-
घरांतून गीत-गोविंदाचे सूर ऐकू येऊ लागले.

जगन्नाथ क्षेत्रीच्या राजाचे नाव होते ' सात्त्विक '. त्याने गीत-गोविंद ऐकले, अन् त्याला वाटू लागले, आपणही एक काव्य करावं—गीत-गोविंदासारखं !

मग गीत-गोविंद डोळ्यांसमोर ठेवून राजाने एक काव्य रचले. दरबारातल्या खुषमस्कऱ्यांनी खूप स्तुती केली त्या काव्याची. अन् मग राजाने सर्वांना आज्ञा केली—

‘ आता यापुढे आमच्या राज्यात सर्वांनी आमचंच काव्य म्हटलं पाहिजे. दुसरं कोणतंही काव्य म्हणता कामा नये. ’

राजाची आज्ञा ! सगळे लोक घाबरले. त्यांना भीती वाटली. त्यांना गीत-गोविंद प्रिय होते. पण त्यांना वाटे, आपण गीत-गोविंद म्हटले तर राजाज्ञेचा भंग होईल. आपल्याला शिक्षा होईल. म्हणून राज्यात कोणीही ' गीत-गोविंद ' म्हणेना.

एक दिवस जयदेवस्वामी जगन्नाथाच्या देवळात गेले. तेथे त्यांनी प्रभूची मूर्ती पाहिली. जगन्नाथाला नमस्कार घातला अन् ' गीत-गोविंद ' म्हणण्यास सुरुवात केली.

राजाचे काही सेवक तेथे होते. त्यांनी ते ऐकले. स्वामींना त्यांनी पकडले. राजापुढे नेऊन उभे केले अन् ते म्हणाले,

‘ महाराज, हा आपलं काव्य न म्हणता दुसरंच काव्य म्हणत होता. ’

‘ स्वामी, आमच्या राज्यात आमच्या काव्याशिवाय

दुसरं काव्य म्हणायचं नाही असा दंडक आहे ! मग तुमचं काव्य का म्हणत होता तुम्ही ?'

‘ राजन, त्या काव्यानं प्रभू प्रसन्न होतात म्हणून. ’

‘ अस्सं ? अन् आमच्या काव्यानं काय जगन्नाथ प्रसन्न होणार नाही ? ’

‘ राजा, ते मी कसं सांगू ? परीक्षा केली पाहिजे त्याची ! ’

‘ वा ! छान ! आमच्या काव्याची परीक्षा करायची ? अन् ती परीक्षा कोण आपणच करणार असाल ? ’

‘ मी कशाला ? जगन्नाथप्रभूच्या चरणाशी आपण आपली काव्यं ठेवू अन् मग प्रभू देतील निर्णय. ’

राजापुढे बिनतोड पेच होता. निरुपायाने त्याने स्वामींच्या म्हणण्याला मान्यता दिली. मग स्वामी अन् राजा आपापली काव्ये घेऊन मंदिरात गेले. त्यांनी आपली काव्ये प्रभुचरणी ठेवली अन् ते बाहेर आले.

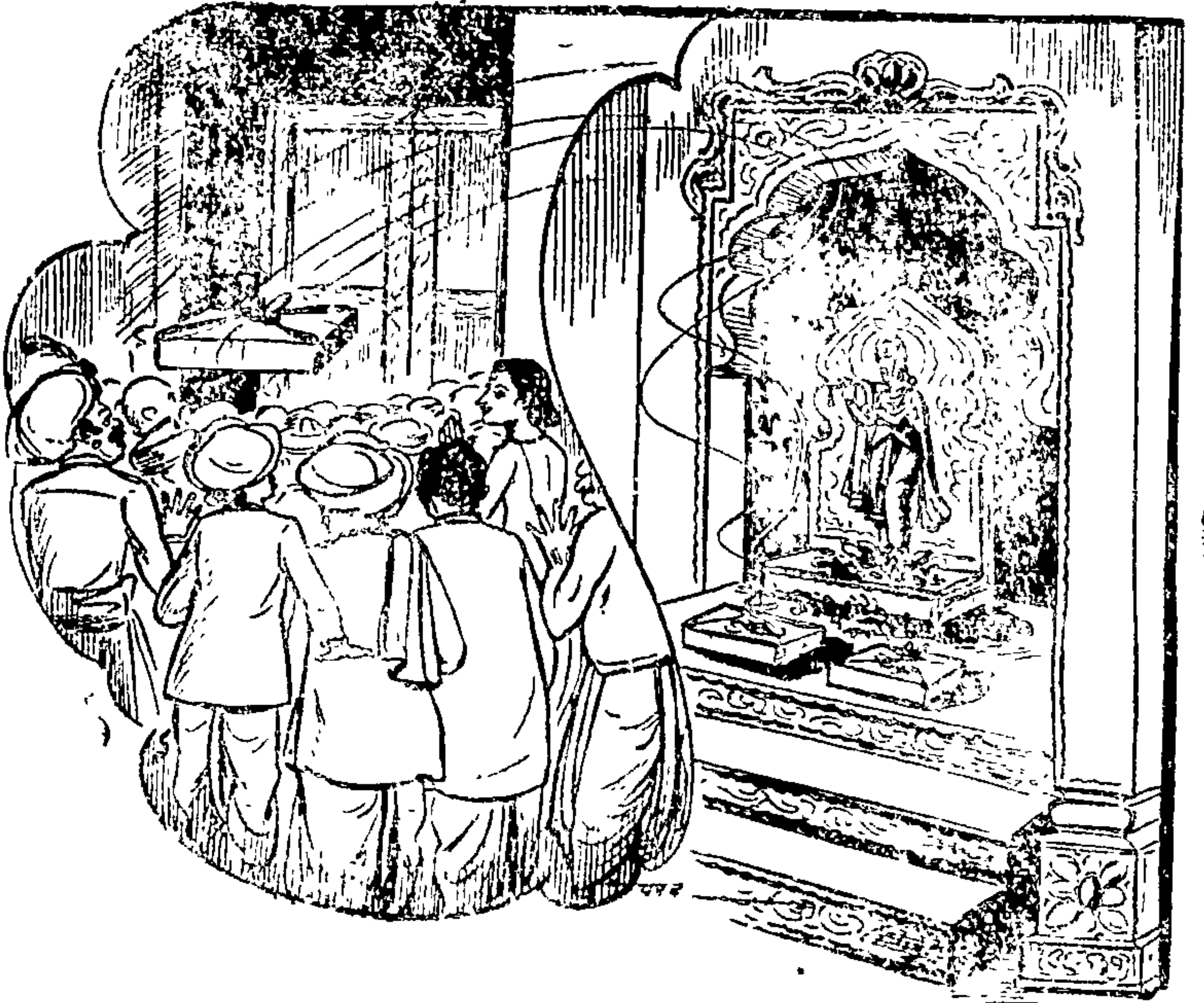
देवळाची दारे लावून घेण्यात आली. स्वामी, राजा अन् किती तरी लोक बाहेर उभे होते. उत्कंठेने वाट पाहत होते काय निर्णय लागतो म्हणून !

देवाने निर्णय दिला. जयदेवस्वामींचे काव्य देवाने ठेवून घेतले. राजाचे काव्य दरवाज्यातून बाहेर आले.

राजाचा चेहरा खरकन उतरला. जयदेवस्वामींनी राजाचे सांत्वन केले. लोक आपापल्या घरी परत फिरले. जयदेवस्वामीही आपल्या झोपडीकडे निघाले.

राजाच्या मनाला मात्र झाली गोष्ट फार लागली. त्याने अन्न-पाणी सोडले. देवाच्या दारी धरणे धरले. देवाला राजाची दया आली. त्याने राजाला दृष्टान्त दिला—

‘ राजा, कष्टी होऊ नको. तुम्ही माझ्याजवळ न्याय मागितलात; मी न्याय दिला. आता तुझ्या काव्यातले काही श्लोक ‘ गीत-गोविंद ’ काव्यात लिहितो मी. ’

देवाने आपल्या हाताने राजाचे काही श्लोक ‘ गीत-गोविंद ’ काव्यात लिहिले. राजाचे समाधान झाले. ✽

सावकाराचे धन

जयदेवस्वामींची कीर्ती दूरवर पसरली. ठिकठिकाणचे लोक त्यांच्याकडे येऊ लागले. त्यांना कीर्तनासाठी घेऊन जाऊ लागले.

स्वामी कीर्तन करीत. हरीचे गुण गात. लोक कीर्तन ऐकून समाधान पावत. मग यजमान स्वामींना द्रव्य देत. स्वामी म्हणत,

‘ मला नको हे द्रव्य. ’

पण लोकांना वाटे, स्वामींनी द्रव्य स्वीकारावं.

मग स्वामी त्यांच्या इच्छेला मान देत अन् द्रव्य घेऊन ते गोरगरिबांना वाटीत, दीन-दुबळ्यांना देत.

एक सावकार होता. त्याने मोठ्या आदराने स्वामींना आपल्या घरी नेले. स्वामींचा सत्कार केला. स्वामींनी कीर्तन केले, भजन केले. सर्वांची मने प्रसन्न झाली. स्वामींनी सावकाराचा निरोप घेतला.

सावकाराने स्वामींसाठी रथ तयार केला. त्या रथात खूप द्रव्य ठेवले, पण त्याने ही गोष्ट स्वामींना कळू दिली नाही. त्याला ठाऊक होते की, रथात द्रव्य आहे असे जर स्वामींना कळले तर ते काही रथात बसणार नाहीत. द्रव्य स्वीकारणार नाहीत.

स्वामी रथात बसून निघाले. सावकार त्यांना वेशीपर्यंत पोहोचवायला गेला. त्याने स्वामींच्या रक्षणासाठी आपला एक चाकर दिला अन् आपण परत फिरला.

रथ पुढे चालू लागला. काही वेळाने चाकर स्वामींना म्हणाला,

‘स्वामी, आज मला घरी काम होतं. मी घरी गेलो नाही तर...’

‘सग तू जा घरी. मी जाईन एकटा रथ घेऊन. उद्या तू माझ्याकडे ये अन् रथ घेऊन परत जा.’

‘पण—’

‘पण काय ? तुला कोणी बोलणार नाही. जा तू.’

‘स्वामी, रथात द्रव्य आहे अन् ह्या रानात चोरांचा फार उपद्रव आहे.’

‘बरं आहे ! तू काही काळजी करू नकोस. परमेश्वर करील माझं रक्षण.’

स्वामींचा आशीर्वाद घेऊन नोकर निघून गेला. देवाचे स्मरण करीत स्वामी रथ चालवू लागले. त्यांचा रथ हळू-हळू वाट चालू लागला. बाजूच्या झाडीतून दोन डोकी बाहेर आली. त्यांनी नोकराच्या दिशेला पाहिले. नोकर आता दिसेनासा झाला होता.

ते दोघेही रथाच्या दिशेने धावले. थोड्याच वेळात त्यांनी रथ गाठला. ते रथाच्या पुढे उभे ठाकले.

स्वामींनी रथ थांबवला अन् विचारले,

‘कोण तुम्ही ? काय पाहिजे आहे तुम्हाला ?’

‘आम्हाला रथ पाहिजे ! रथातलं द्रव्य पाहिजे !’

‘इतकंच ना ? सग द्या ! घेऊन जा रथ तुम्ही.’

स्वामी रथातून खाली उतरले अन् श्रीहरीचे नाव घेत ते वाट चालू लागले. चोरांनी रथ ताब्यात घेतला अन् तो आपल्या घराच्या दिशेने चालविला.

थोडा वेळ गेला नसेल तोच चोरांच्या मनात शंका आली की, जयदेवस्वामींनी रथ आपल्या हाती सहज का बरं दिला ? त्यांनी आपल्याला ओळखले असेल. उद्या ते सावकाराला ही गोष्ट सांगतील. सावकार राजाला सांगेल. राजाचे दूत आपल्या मागावर येतील. आपल्याला पकडून नेतील. आपल्याला शिक्षा होईल ! मग आता काय करावे ? जयदेवस्वामींनाच मारून टाकलं की काम झालं ! ...त्यांनी ठरवलं.

झाले ! ते जयदेवस्वामींच्या मागून धावत निघाले. त्यांनी स्वामींना पकडले. त्यांचे हात तोडले, पाय तोडले. मग त्यांना वाटले, आता काही हे जगत नाहीत. तेव्हा स्वामींना एका कळकीच्या बेटात टाकून ते आपल्या वाटेने निघून गेले.

चोरांना शिक्षा

काही वेळ झाला. एक राजा अरण्यामध्ये शिकारीला आला होता. कळकीच्या बेटात स्वामी 'गीत-गोविंद' म्हणत होते. देवाचे नाव घेत होते. ते सूर राजाच्या कानी आले. तो बेटाजवळ आला. त्याने स्वामींना पाहिले. त्यांची ती दशा पाहून त्याला फार वाईट वाटले. त्याने स्वामींना आपल्या रथात घातले अन् आपल्या राजवाड्यात घेऊन गेला तो त्यांना.

राजवाड्यात गेल्यावर राजाने वैद्याला बोलावणे पाठवले. स्वामींची शुश्रूषा केली. स्वामी बरे झाले. पण त्यांना हात नि पाय नव्हते.

राजा स्वामींची सेवा करी. त्यांना हवे-नको पाही. स्वामी राजाला सल्ला देत. त्याला बोध करीत. हरि-कीर्तन अन् भजन तर त्यांचे नेहमीच चालू असे.

एक दिवस राजाने स्वामींना विचारले, 'स्वामी, देव कशाने प्रसन्न होईल?'

'राजन, साधुसंतांच्या सेवेने भगवान प्रसन्न होतील.'

अन् त्या दिवसापासून राजा साधुसंतांना बोलावी. त्यांची पूजा करी, त्यांची सेवा करी, त्यांना भोजन घाली. अन् ते परत निघाले की खूप द्रव्य देई त्यांना.

राजा दान देतो, धर्म करतो, ही राजाची कीर्ती सर्वत्र पसरली. ठिकठिकाणांहून साधू राजाकडे येऊ लागले.

जयदेवस्वामींना ज्या चोरांनी मारले होते त्यांच्याही कानी ही गोष्ट गेली. मग तेही साधू बनले. त्यांनी कपाळावर त्रिपुंड्र रेखिले. अंगाला भस्म चर्चिले. गळ्यात रुद्राक्षांच्या माळा घातल्या. अन् मग निघाले हे बोके-संन्यासी राजाकडे.

ते राजाकडे आले. त्यांनी स्वामींना तेथे पाहिले. आपल्या पायांनी वाघाच्या गुहेत चालत आल्यासारखे वाटले त्यांना— अन् ते घाबरले. अरे बाप रे ! कुठून आलो आपण येथे ? आता स्वामींनी जर ओळखलं तर काही आपली धडगत नाही. स्वामी आपल्याला ओळखणारच. आपलं मरण काही आता टळत नाही.

मग आता करावं तरी काय ? आत्ताच पळून जावं तर संशय येईल राजाला, आणि उद्याचं मरण आजच ओढवेल.

कसेबसे त्यांनी दोन दिवस काढले. अन् मग ते जायला निघाले.

स्वामींनी त्यांना ओळखले. त्यांनी विचार केला की, पैशाकरिता हे आपल्या जिवावर उठले होते. आणखी किती तरी माणसे ह्यांनी मारली असतील, किती तरी निरपराध जीव पुढे मारतील. राजाला सांगून आपण यांना अमाप द्रव्य देऊ. म्हणजे तरी त्यांचा जीव संतोषेल. लोकांचे हाल वाचतील.

असा विचार करून स्वामी राजाला म्हणाले,
' राजा, हे दोघे साधू महापवित्र आहेत. हे परत जायला निघतील, तेव्हा यांना माझ्याकडे घेऊन ये. '

ते जेव्हा राजाचा निरोप देण्यासाठी आले, तेव्हा राजाला स्वामींनी सांगितले होते त्याची आठवण झाली. तो त्यांना घेऊन स्वामींकडे गेला.

चोर मनातून खूपच घाबरले. मोठ्या धैर्याने त्यांनी संकटाला तोंड देण्याचे ठरवले. हो, नाही तरी ते दुसरे काय करू शकणार होते ?

पण संकट होतेच कुठे ? स्वामींनी त्यांना अपार धन देण्यासाठी राजाला सांगितले. त्यांच्या रक्षणासाठी सेवकही दिले अन् त्यांना निरोप दिला.

त्यांना घेऊन सेवक निघाले. खूप दूर गेल्यावर त्यांनी विचारले,

‘साधूजी, तुम्हाला जयदेवस्वामी ओळखतात. खूप मर्जी दिसते तुमच्यावर. कुठे आश्रम आहे तुमचा ?’

चोरांना या प्रश्नाचा खूप राग आला. एवढे द्रव्य मिळाले होते, सात जन्मांची ददात मिटली होती. पण त्यांचा दुष्टपणा गेला नव्हता. त्यांची जात सापाची होती. ते गरळ ओकले.

‘हो, जयदेव ओळखतो आम्हाला. हा पूर्वी एका दुष्ट राजाचा प्रधान होता. एकदा राजा त्याच्यावर रागावला. त्याने त्याला मारण्याची आज्ञा दिली. त्या वेळी आम्ही याला वाचवलं.’

त्याच क्षणी धरणी दुभंगली. धरणीदेवीला ह्या पाप्यांचा भार सहन होईना. ते दोघेही चोर पृथ्वीच्या पोटात गडप झाले.

सेवकांना आश्चर्य वाटले. ते राजाकडे परत आले. त्यांनी सर्व द्रव्य राजापुढे ठेवले.

‘हे काय ? त्या साधूंनी द्रव्य नाकारलं ?’

सेवकांनी झालेला चमत्कार राजाला सांगितला. अन् म्हणाले, ‘महाराज ! ते साधू नव्हते. त्यांनी स्वामींवर शिंतोडे उडवण्याचा प्रयत्न केला. त्याने भूदेवी कोपली. तिनं त्यांना गिळून टाकलं.’

परीक्षा

‘देवाची इच्छा !’ जयदेवस्वामी म्हणाले, आणि नवल घडले. जयदेवस्वामींना हातपाय फुटले. सर्वजण चकित झाले.

राजाच्या आश्चर्याला सीमाच राहिली नाही. हे घडले तरी कसे ? — त्याच्यापुढे प्रश्न पडला. राजाला विचार करताना पाहून स्वामींनी सर्व हकीकत राजाला सांगितली.

नंतर जयदेव राजाला म्हणाले, ‘राजन, मी माझा सर्व इतिहास तुला सांगितला. आता मला माझ्या आश्रमात जाण्याची परवानगी दे. पद्मावती वाट पाहत असेल. माझे विद्यार्थी वाट पाहत असतील.’

‘स्वामी, आपण येथे आश्रम काढा. माझ्या राज्यातील विद्यार्थ्यांना आपल्या ज्ञानाचा लाभ मिळू द्या. मी पद्मावती-देवींना येथे आणतो.’

हो- ना करता करता स्वामींनी राजाच्या म्हणण्याला मान्यता दिली. राजाने रथ पाठविला. पद्मा आली.

जयदेवांचा पूर्वीचा कार्यक्रम सुरू झाला. सकाळी उठावे, गंगेचे स्नान करावे, देवाची पूजा करावी अन् मग विद्यार्थ्यांना शिकवावे.

पद्मावतीदेखील पूर्वीप्रमाणेच जयदेवांची सेवा करी. त्यांना मदत करी. आश्रमीय विद्यार्थ्यांना अडले-नडले विचाररी. अन् एवढे व्याप सांभाळून राणीकडे जाई.

थोड्याच काळात पद्मावती सर्वांना हवीहवीशी वाटू लागली. आपल्या गोड वागणुकीने तिने सर्वांना आपलेसे करून टाकले. राणीला तर तिच्याशिवाय चैनच पडेना.

राणीच्या पूर्वीच्या मैत्रिणींना पद्मेचा द्वेष वाटू लागला. पूर्वी त्यांना राणीची स्तुती करून राणीकडून काही तरी लुबाडायला साधे, पण आता ते जमेना.

एक दिवस त्यांनी राणीजवळ विष ओकायला सुरुवात केली. त्या म्हणाल्या, 'ह्या पद्मेने हल्ली सर्वांना भुरळ घातली आहे. ती दिसायला सुंदर आहे. तिचा आवाज गोड आहे. पण बाई आम्हाला भीती वाटते की ती महाराजांना भुरळ घालील.'

'चला, काही तरीच नका बोलू.' त्यांच्या बोलण्याकडे दुर्लक्ष करीत राणी म्हणाली. तिने विषयच बदलून टाकला. राणीच्या मैत्रिणी खट्टू होऊन निघून गेल्या.

राणीच्या आणि पद्मावतीच्या स्नेहात तिळमात्र अंतर

पडले नाही. त्यांचे जाणे-येणे, बोलणे-चालणे पूर्वीसारखेच मोकळेपणाने चालू होते. परंतु राणीचे मन मात्र पूर्वीइतके स्वच्छ राहिले नाही. आपल्या मैत्रिणी सांगतात ते खरं तर नसेल ना ? -असा पुसट विचार तिच्या मनात येऊन जाई.

अकारण पद्मावतीचे दोष शोधण्याचा राणीचे मन तिला नकळत चाळा करी.

एकदा राणीचा एक नातलग वारला. बायको त्याच्या-बरोबर सती जाण्यासाठी निघाली. सगळ्यांनी तिची ओटी भरली.

‘ खरी पतिव्रता ! ’ पद्माजवळ कुणीतरी म्हणाले.

‘ पतिव्रता खरी. पण श्रेष्ठ पतिव्रता ती, की पतीच्या मृत्यूनंतर जी क्षणही जगू शकत नाही. ’

राणीने हे बोलणे ऐकले. आपल्या नात्यातल्या बाई-बद्दल पद्माने असे बोलावे हे मुळीच आवडले नाही तिला.

ही गोष्ट डावत राहिली राणीच्या मनात. तिने पद्मावतीची परीक्षा घेण्याचे मनोमन ठरविले. फक्त संधीची ती वाट पाहत राहिली. अन् तिला लवकरच तशी संधी मिळालीही.

एकदा जयदेवस्वामी अन् राजा असे दोघेजण शिकारीला गेले होते. राणीने ते पाहिले. तिने आपल्या एका नोकराला महालात बोलावून घेतले. त्याच्याजवळ तिने काही तरी सांगितले आणि नंतर तो राणीने सांगितलेल्या कामाला निघून गेला.

तो गेल्यानंतर दोन-अडीच तासांनी राणीने पद्मावतीला आपल्या महालात बोलावले. राणीच्या बोलावण्यावरून पद्मावती आली. नंतर त्या दोघीजणी गप्पागोष्टी करीत बसल्या.

पद्मावती येऊन थोडासा वेळ झाला नसेल, तोच मघाचा नोकर घाबऱ्या घाबऱ्या धापा टाकीत तेथे येऊन उभा राहिला. तो येऊन काही काल लोटला. पद्मावतीच्या व राणीच्या तोंडाकडे पाहत तो उभा राहिला. त्याला काही तरी सांगायचे होते; पण त्याच्या तोंडातून शब्द उमटत नव्हते.

‘काय रे, काय झालं ? असा गप्प का उभा ?’ राणीने चिंतातुर मुद्रेने प्रश्न केला

नोकर पुन्हा घोटाळला. आपल्या हातांतील शुभ्र वस्त्राच्या घडीत घालून आणलेले काही कपडे त्याने काढले. जयदेवस्वामींची वस्त्रे होती ती रक्ताने माखलेली. ते कपडे राणीपुढे ठेवीत तो म्हणाला,

‘ काय सांगू राणीसरकार ? जयदेवस्वामींवर वाघाने एकाएकी झडप घातली. त्यांच्या संरक्षणासाठी महाराजांनी आणि आम्ही सर्वांनी प्रयत्नांची पराकाष्ठा केली; पण धामचा नाइलाज झाला. जयदेवस्वामी आपल्याला सोडून गेले. ’

‘ देवा ! ’ पद्मावतीच्या तोंडून अस्फुट शब्द बाहेर पडले, अन् दुसऱ्याच क्षणी पद्मावतीचा अचेतन देह धरणीवर कोसळला.

काय झाले म्हणून राणी पाहू लागली. ‘ पद्मा ! पद्मा ! ’ तिने हाका मारल्या. पण ओ येईना. तिने पद्माला हलवून पाहिले; अन् तिला हलविण्यासाठी तिच्या शरीराला हात लावताच ती चमकली. तिचा धीर सुटला. तिने घाईघाईने राजवैद्याला बोलावणे पाठवले.

राजवैद्य आले. राणीने पद्मावतीकडे बोट दाखवले. त्यांनी तिची नाडी पाहिली. दुःखाने मान हलवीत ते म्हणाले, ‘ राणीसरकार, संपलं सगळं ! ’

राणीच्या डोळ्यांपुढे अंधारी आली. तिचे डोके भ्रमण करू लागले. ‘ काय केलं हे आपण ? कुठून दुर्बुद्धी सुचली ही आपल्याला ? आता जयदेव परत येतील. पद्मावती कुठे

आहे म्हणून विचारतील. तेव्हा कोणत्या तोंडाने आपण उत्तर द्यायचे ?'

‘आपण हे सर्व नाटक केलं, नोकराला खोटं सांगायला सांगितलं. पद्मावतीसारख्या साध्वीची मूर्खपणाने परीक्षा घ्यायला गेलो, अन् काय करून बसलो हे ?’

राणीला काही सुचेना. पद्मावतीजवळ ती तशीच बसून राहिली.

पद्मा जिवंत झाली

थोड्याच वेळाने राजा आणि जयदेवस्वामी परत आले. अन् बघतात तो काय, वाड्यात भीषण शांतता पसरली होती. राजाने कुणाला विचारले, ‘काय झालं रे ?’ तर तो फक्त राणीच्या महालाकडे बोट दाखवी.

शंकाकुल मनाने राजा राणीच्या महालात पोहोचला. पद्मावतीचे अचेतन शरीर पाहताच जयदेव ‘पद्मा ! पद्मा !’ ओरडत तिच्याजवळ गेले. तिला त्यांनी स्पर्श केला. स्पर्श होताच त्यांना कळून चुकले की, पद्मा आपल्याला सोडून गेली. अन् ते बेशुद्ध झाले.

राजाही गोंधळून गेला. तेवढ्यातच त्याला राणीने केलेला सर्व बनाव समजला. ‘दुष्टे !’ राणीकडे पाहून

तो चीत्कारला. पण राणीला शिक्षा करण्याची ही वेळ नव्हे हे त्याने ओळखले. जयदेवांना. सावध करू लागला तो

जयदेवस्वामी सावध झाले. त्यांनी विस्फारित नेत्रांनी इकडे तिकडे पाहिले. त्यांना उन्माद झाल्याची स्पष्ट लक्षणे दिसत होती. पद्मावतीला हातांत उचलून घेऊन ते धावत राजवाड्याबाहेर पडले.

पद्मावतीचे शेवटचे दर्शन घडावे, म्हणून राजवाड्याबाहेर लोकांची अफाट गर्दी जमली होती. स्वामी धावत येताच आपोआप लोक दुभंगले. त्यांनी स्वामींना वाट करून दिली. स्वामींच्या मागून तेही धावत सुटले.

धावता धावता स्वामी देवालयात येऊन थांबले. पद्मावतीला त्यांनी देवापुढे ठेवले. आणि उन्मत्तपणे नाचत त्यांनी 'राधाविलास' गाण्यास सुरुवात केली. गीताच्या लहरी-लहरीबरोबरच पद्मावतीच्या शरीरात प्राण संचरू लागले. जयदेवांचे गीत संपले. पद्मावती उठून उभी राहिली.

हजारो कंठांतून जयघोष उमटला, 'जय जयदेव ! जय पद्मा ! जय जगदीश हरे !'

क्र. ३४०

विषय... वा वा

BVBK-0400340